

הרב אליקים קרומביין

דרך חכמה, והוא פירוש וביאור על ספר משנה תורה סדר קודשים, חלק ראשון, מאת הרב שמריהו יוסף חיים קניבסקי, בני ברק

א. 'משנה ברורה' לקודשים

ספר יסודי בנושאי קודשים, מפרי עטו של אחד ממאורי הדור, הוא סיבה להתרגשות. הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א מגיש לנו ספר ראשון בסדרה המכונה **דרך חכמה**, על ספר עבודה מתוך **משנה תורה** להרמב"ם. הסדרה החדשה באה בעקבות אחותה הגדולה שהופיעה זה מכבר, **דרך אמונה**, שעסקה בספר זרעים. כך זה מתייחס לשני החלקים הראשונים של ספר עבודה: הלכות בית הבחירה, והלכות כלי המקדש.

המשימה הייחודית שנטל המחבר על עצמו היא לכתוב מעין משנה ברורה להלכות קודשים. ה'פנים' של המשנה ברורה הוא השולחן ערוך, ואילו בספר הנוכחי, ה'פנים' הוא היד החזקה של הרמב"ם. החידוש הוא בהעתקת המתכונת הספרותית של המשנה ברורה לתחום שאינו נוגע הלכה למעשה.

ב. ספרים הבנויים במתכונת דגמים קודמים

ההקשר הרחב יותר של החיבור הוא תופעה תורנית שמן הראוי לעמוד עליה: סוגות ספרותיות-הלכתיות שנוצרו לצרכים אחרים, ולאחר מכן יבאו לעולם הקודשים. ככל הנראה, לראשונה יושם כיוון זה על ידי מחבר המשנה ברורה עצמו, **רבי ישראל מאיר הכהן ז"ל**¹ לשם השוואה, נקדיש כמה מילים לתקדים שהוא יצר.

את ההשראה לספרו **ליקוטי הלכות**, המכיל תמצית מסקנות סוגיות הש"ס בעניינים שאינם נוהגים בזמננו, לקח החפץ חיים מהלכות הרב אלפסי. בהקדמה לספרו התנצל המחבר שאין בכוונתו לעשות כמעשה הר"ף ממש, כלומר - להכריע בעצמו בין האמוראים החולקים, שכן באשר לעצם פסיקת ההלכה בדעתו להישען על כתפי הרמב"ם, ומפעם לפעם להביא גם דעות אחרות כאשר רבים חלוקים על

1 לתופעה כללית זו יש לצרף גם את 'ערוך השולחן העתיד'.

הרמב"ם. לכן טוען החפץ חיים, בענוותנותו האופיינית, שחיבורו הוא בבחינת 'חכמה ואינה מלאכה'.

השאלה המתבקשת היא מה הטעם בכתיבת מעין רי"ף על קודשים, היוצק צורה אחרת למה שכבר קיים ממילא בחיבורו של הרמב"ם? מטרתו המוצהרת של החפץ חיים היתה לעודד את לימוד סדר קודשים ולהקל על הלומדים; אבל מה היתוסף כאן, שאיננו בר השגה במשנה תורה? התשובה היא, שבעיני המחבר אין לימוד משמעותי אלא לימוד גמרא. החפץ חיים אינו שותף ליומרתו של הרמב"ם ליצור תחליף ללימוד המסכתות עצמן, והוא סבור שהעיסוק בתלמוד מצריך חיבור שיסמך את פסיקת ההלכה לשקלא וטריא. הכרעות הראשונים להלכה הן מרכיב איכותי חשוב בסדר הלימוד, וחוסר הנגישות אליהן מרתיע רבים. ספרו של הרמב"ם איננו ממלא את החסר האמור, כיוון שהוא מהווה מבנה עצמאי המנותק מזרימת הדיון:

רוב הלומדים אין בכוחן גם אין הזמן מספיק להם לעיין ברמב"ם על כל סוגיא וסוגיא מסקנתו להלכה, גלל כן נתמעט הידיעה בסדר הזה מאוד מאוד לכלל העולם.

עד כאן הרציונל, כפי שכתבו החפץ חיים בהקדמתו. אמנם, בפתיחה לספר ישנה התקדמות מסוימת. כאן מוכן המחבר לראות בחיבורו מעין תחליף ללימוד הגמרא עצמה, וזאת לתועלת הרבים שאין בכוחם להתמודד עם המקור:

העצה היעוצה להאדם שיהיה תלמודו בידו שיהיה בקי במסקנת הש"ס בכל מסכת ומסכת מענייניה הוא בלימוד האלפסי, ובפרט האדם לעת זקנותו שכוחותיו חלושין שאין ביכולתו לעיין בכל הסוגיא בשלמותה.

גם כאן נשמר העיקרון שלפיו חשוב שהלימוד יתרכז במסכת, בעוד שהרי"ף - או הליקוטי הלכות - משמשים לכך כקיצור תמציתי.

מגמות אלו של מחבר ליקוטי הלכות אינן דומות למטרת הרי"ף עצמו. כאשר כתב הרי"ף את יצירתו מטרתו לכאורה היתה פסיקת ההלכה והפצתה ברבים, ולא יצירת אמצעי עידוד ללימוד הגמרא. ואכן, האלפסי התקבל בהתלהבות כזאת, עד שככל הנראה הוא אפילו התחרה במקור. בין אבותינו בספרד היו כאלה ששמחו לנצל את קיצור הדרך שהרי"ף אפשר להם,² וחסכו מעצמם חלק גדול מהשקעת הזמן שהיה דרוש להתעמק בש"ס. מסתבר שחיסכון זה תרם לפריחה העצומה בעיסוקים רוחניים אחרים - שירה, לשון, פרשנות והגות - שבהם הצטיינה יהדות ספרד. העתקתו של

---

2 ומכאן מובן כינויה השגור של היצירה: 'תלמוד קטן'.

החפץ חיים את מתכונת הר"ף, לעומת זאת, משמשת למטרה שונה לגמרי: פתיחת העיסוק התלמודי בקודשים בפני ציבור לומדים, שאחרת היו מנותקים ממנו.

מכאן נחזור לדרך חכמה, ונשווה גם אותו לאב-הטיפוס שלו, הלא הוא המשנה ברורה, ושוב נבחין בפער דומה בין המקור לבין יישומו החדש. הספר-המקור הוא כמובן חיבור הלכתי, וצורתו המיוחדת משקפת את התפיסה שפסיקת ההלכה מצריכה הכרה יסודית של הדעות הקודמות: המחבר, הרמ"א ונושאי כליהם, וכן פוסקים ומשיבים לאורך הדורות. 'דרך חכמה', לעומת זאת, לא נועד לפסוק הלכה. הספר מעמיד את הרמב"ם כיסוד ותשתית להרחבת הלימוד בכיוונים שונים: הסברת דברי הרמב"ם עצמו, דיון בנקודות ובפרטים שאותם הרמב"ם לא הבהיר, והצבעה על דעות חולקות. המחבר אף עשוי להסביר את הרמב"ם שלא כפשוטו, בהשפעת מקורות אחרים. לדוגמה, למרות דברי הרמב"ם הברורים שאין נשאלים באורים ותומים להדיוט (הלכות כלי המקדש פ"י ה"ב), מפרש המחבר שאמנם אין חובה להזדקק להדיוט, אך האפשרות קיימת - וזאת על סמך שיטת הירושלמי והמדרשים.³ בקיצור, הגר"ח קניבסקי משתמש במתכונת של ספר הלכתי (משנה ברורה) כדי להעשיר את הלימוד העיוני. בכך, מגמתו משותפת לזו של החפץ חיים ב'ליקוטי הלכות'.

ג. על סדר הרמב"ם

אם באנו לבחון את משמעותו של דרך חכמה על רקע חיבורים אחרים, יש כמובן גם לעיין ביחסו לא רק למשנה ברורה, אלא למשנה תורה. כבר זכה ספרו של הרמב"ם, גם בחלקיו שאינם נוהגים בזמן הזה, לשמש מקור פורה להרחבה בידיהם של גדולי הדורות. עם כל הברכה שבכך, חייבים להודות שההסתעפות הזאת למעשה נגדה את מגמת הרמב"ם עצמו, ששאף לכתוב "חיבור מספיק" שיפטור את הלומד מעיונים תלמודיים. למעשה, שאיפת הרמב"ם לא צלחה, בין השאר משום שפסיקתו הקולעת אינה מספקת את הלומד העיוני. והנה, 'דרך חכמה' הוא צעד משמעותי לקראת הגשמת כוונת המחבר: הוא מציע, בדומה ובמקביל למשנה ברורה, מכלול היכול לשמש מוקד עיוני בפני עצמו; ובהחלט ניתן לקבוע בו סדר לימוד מכובד ורציני. עיקרי השיטות נמצאים כאן לפנינו ערוכים ומסודרים, וגם מינון משמעותי של משא ומתן והעמקה. 'דרך חכמה' מאפשר לימוד של ממש בסדר קודשים, שאיננו מבוסס על לימוד רצוף של הגמרא אלא על הרמב"ם.

---

3 בניגוד לבבלי (יומא עא ע"ב, ושם עג ע"ב) שהוא המקור לדברי הרמב"ם.

מובן מאליו, ובכל זאת חשוב להדגיש, שסדרו הבנוי לתלפיות של הרמב"ם טומן בחובו יתרון עבור הלומד. אפשר להגיע באמצעותו לראייה כוללת ושלמה של הנלמד, כאשר עקרונות הנושא ופרטיו מרוכזים במקום אחד. החידושים והחקירות מאירים בפני עצמם, וגם בתרומתם לבניית המערכה כולה.

מתכונת הספר מחייבת אותו לא לדלג, אלא להתייחס ברמת ריכוז ותשומת-לב אחידה לכל הלכה והלכה. בזה הוא שונה מספרי אחרונים אחרים על הרמב"ם, אשר מתמקדים בדרך כלל רק באותן הלכות שבהן יש להם מה לומר ולחדש. תכונת הרציפות מקנה לספר ערך מיוחד גם עבור מי שלומד את הגמרא. יש ביטחון סביר שבכל סוגיה שבה נעסוק, העיון ב'דרך חכמה' עשוי להוסיף לנו הבהרה או ידע.

בהלכות בית הבחירה וכלי המקדש ישנם פרטים טכניים לא מעטים, הקשורים למבנה המקדש, לכלי השרת ולבגדי הכהונה. המחבר אינו פוסח כלל על העניינים האלה, ונכנס גם בהם לעובי הקורה. אמנם, לעיתים עלולים הפרטים האלה להיות קשים ללומד, היות שהספר כמעט נטול המחשה חזותית. נדיר למצוא בו אפילו תרשימים סכמטיים, מהסוג שהרמב"ם עצמו צייר. במקרים כאלה רצוי להיעזר במקורות אחרים.

ד. בירורים מעשיים וחקירות למדניות

נציג כאן טעימה מדגמית מדרך חכמה להלכות כלי המקדש פרק א, הפותח בדיני שמן המשחה.

ראשית ניפגש בשאלות מעשיות, הקשורות לייצור השמן. למשל, המחבר מרחיב בדעות החולקות על הרמב"ם בזיהוי הסממנים, כגון המור - המופיע גם בקטורת. לדעת הרמב"ם, המור מופק מחיה. המחבר מכריע - בעקבות 'המפרש'⁴ לפירוש המשנה של הרמב"ם - שהכוונה לחיה טהורה דווקא. אחרים סוברים שהמור בא מן הצומח, כדברי הדוד שירד לגנו בשיר השירים (ה', א): "אֲרִיתִי מוֹרִי עִם בְּשָׁמִי".

מחלוקת מעניינת נוספת נוגעת לאופן שבו נעשה שמן המשחה. הכל מסכימים שהעיקרים נשרו במים ואחר כך בשמן. לדעת הרמב"ם, השרייה במים היא ארוכה, כדי

---

4 הוא הרב יוסף קאפח ז"ל, במהדורת מוסד הרב קוק. ככלל, המחבר אינו נמנע מלהשתמש בספרי ראשונים 'חדשים'. דוגמה נוספת הוא פירוש התורה לרבי אברהם בן הרמב"ם, שהתגלה מכתבי יד בתקופתנו. בעניין זיהוי המור על פי הממצא הריאלי, ראה בספר הקטרת מאת זהר עמר, שאותו סקרנו בגיליון הקודם של מעלין בקודש.

שיספגו לחלוטין את ריחם של הבשמים. אחר כך בישלו את המים יחד עם השמן עד כדי אידוי המים, כך שהריח נשאר בשמן. לדעת רש"י השמן קולט את ריח הבשמים על ידי שרייתם בו באופן ישיר, אלא שלפני כן יש להשרות את העיקרים במים 'להבליעים', כך שלא יבלעו את השמן ויחסירו מכמותו.

חלק מאתנו יתעניין יותר בשאלות למדניות מאשר בבירורים מציאותיים, וגם אלו נמצאות כאן לרוב. הרמב"ם מונה כמצוות עשה את עשיית שמן המשחה; דבר זה מעורר את תמיהת האחרונים, שכן שמן המשחה נעשה רק פעם אחת בהיסטוריה, על ידי משה רבנו, ואילו הרמב"ם הצהיר שאין למנות מצווה שאינה נוהגת לדורות. המחבר אוסף את דעות האחרונים בנושא, במדורים השונים של החיבור. ב'דרך חכמה' הוא מביא את עיקרי הדעות בתמצית; ב'ביאור ההלכה' יש דיון שבו תורם המחבר מחידושו, וב'ציון ההלכה' יש הפניה למקורות. בין התירושים לקושיה הנזכרת: יש מצווה לדורות להשתמש בשמן למשיחה, או לשמור עליו שלא יאבד; או שאפשר בכל זאת לעשות שמן חדש בתנאים מסוימים.

על שמן המשחה נאמר שאסור לרקוח "כמוהו", והעובר על כך במזיד חייב כרת. מוסיף הרמב"ם: "והוא שיעשה אותו להמשח בו". המחבר מבאר ב'דרך חכמה': "וא"צ שיאמר בפה, דה"ה במחשבה. וה"ה בסתמא שלא חשב כלום", בניגוד לפשטות הרמב"ם.⁵ מקור מובא לשיטה זו מבעל הצפנת פענח, אך מחברנו מביא לכך ראיה משלו: לוקים על לאו זה, ואילו היה צורך במחשבה הרי יש כאן משום "לאו שאין בו מעשה". אמנם עשיית השמן היא מעשה, אבל גם מחשבת פיגול נחשבת "אין בה מעשה" ואין לוקים עליה, למרות שאין מפגלים אלא בצירוף מחשבה למעשה עבודה. דיון זה מכניס אותנו לשאלה הכללית של הגדרת לאו שאין בו מעשה. לבסוף רומז המחבר שייתכן לדחות את ההשוואה לפיגול, אבל אינו מפרט, ומשאיר את הדבר למעיין.

עוד חידוש כללי מתעורר בקשר לאיסור לסוך משמן המשחה על זר. איסור זה נושא חיוב כרת, ושיעור האיסור - על פי פסק הרמב"ם - הוא בכזית. שואל הרב קניבסקי: והלא סיכה כשתייה, ששיעורה תמיד ברביעית? מכאן הוא מוכיח את חידושו, שכאשר טעם האיסור הוא משום הפסד, כגון בנידוננו שאיסור הסיכה הוא משום הפסד השמן, השיעור הוא בכזית. המחבר מפנה לחיבורו 'דרך אמונה', שם הוא מרחיב בהשלכות כלל זה.

---

5 לא ירדתי לסוף דעת המחבר ב'ציון ההלכה', ש"כן משמע בלשון רבנו כאן".

לבסוף נעמוד על עוד חקירה בעלת השלכות רחבות. שמן המשחה נועד למשיחתם של מלכים ושל כהנים גדולים. אולם באשר למלכות, רק המלך הראשון נמשח; אין מושחים מלך בן מלך, אלא אם כן יש עוררים על מלכותו. שונה הדבר בכהונה, שכן כהן גדול הממלא מקום אביו טעון משיחה בכל מקרה. והנה הדין במלך בן מלך יסודו בהיות המלוכה ירושה ולא מינוי חדש, כפי שנאמר "הוא ובניו" (דברים י"ז, כ). ואם כן יש לשאול, מדוע יש צורך למשוח כהן בן כהן? הרי גם תפקיד זה עובר בירושה, בדומה לכל שאר שררות, שכולן נלמדות מירושת מלוכה?⁶ אלא מכאן שמלכות, בה יש דין ירושה ממש, שונה משאר שררות - בהן יש רק קדימה ליורש, אם הוא ממלא מקום אביו. יתרונו של הבן קיים בדין המקורי (מלכות) בצורה מובהקת, וגרסה חיוורת יותר קיימת ביתר ההעתיקים.⁷

אין ספק שלומדי קודשים יתבשמו מהספר שלפנינו, וימתינו בציפייה ליציאתם לאור של הכרכים הבאים.⁸ ישלח ה' את ברכתו לגאון המחבר, ויזכהו להשלים את המפעל הייחודי הזה, ועוד רבים אחרים, לזכות את הרבים ולהגדיל תורה.

---

6 עיין בפסק הרמב"ם בהלכות כלי המקדש (פ"ד ה"כ).

7 תופעה דומה קיימת במקומות אחרים. עיין, לדוגמא, ברמב"ן לבמדבר (ו' כג), המבאר שברכת כהנים המוזכרת בתורה היא זו שבמקדש דווקא, שם יש לה גם דינים מיוחדים, אם כי המצווה נוהגת גם בגבולין מדאורייתא.

8 יש לציין שחל שיבוש במספור הסעיפים של 'ציון ההלכה' בפרק ט מכלי המקדש, לאורך כל הפרק. מן הסתם יבוא הדבר על תיקונו במהדורות הבאות.